

SZIKORA KATALIN:

GONDOLATOK GERHARD LUKAS SPORT AZ ÓKORI RÓMÁBAN CÍMŰ KÖNYVÉHEZ

Bevezetésként feltétlenül meg kell jegyezni, hogy a német szóhasználatban (elsősorban az NDK-ban, de az NSZK-ban is) a „Sport” fogalmat egészen más megvilágításban és értelemben használják a szakemberek, mint Magyarországon. Hasonlóan a testnevelés és sporttudományok más területeihez, a sporttörténetben is ez sokszor okoz zavart az értékeléseknél. A korábban differenciáltan használt fogalmak, pl. „Körperkultur”, „Körpererziehung” helyett, már az integrált kifejezést, a „Sport” fogalmat használják, amelybe tehát a testkultúra valamennyi ágát (iskolai testnevelés, versenysport, tömegsport, higiéné) is beletartozónak tekintik. Ebben az értelemben tehát érthető a könyv címe. Ennek az egyszerűsítésnek természetesen bizonyos hátrányai is lehetnek egy túlzottan sematikus és leegyszerűsített kép kialakításának esetében.

A könyv 1982-ben jelent meg a berlini Sportverlag kiadó gondozásában. Szerzője Gerhard Lukas filológus, kultúrtörténész és neves sporttudós, számos sporttörténeti publikációja által nemzetközileg is elismert személyiség. Áttanulmányozta az eddigi, a témával foglalkozó szakirodalmat, és ehhez a nagyobb lélegzetű összefoglaló munkához számos, eddig még nem publikált forrást is felhasznált. Ezekkel együtt alapozta meg koncepcióját. Könyve szinte úttörő munkának tekinthető a jó értelemben, s amely új vonásokkal ismerteti meg az olvasót és szakembert is az ókori Róma testkultúráját és sportjellegű tevékenységeit illetően.

Évszázadokon keresztül Róma volt az antik rabszolga-tartó társadalom központja, melyre jelentős hatással volt a környező, majd a meghódított népek kultúrája. A római birodalom az antik Görögországhoz és hellenisztikus államokhoz hasonlóan, számos anyagi és szellemi értéket hozott létre, melyek azokhoz a kulturális örökségeinkhez tartoznak, melyeknek hatása szinte jelenünkig kimutatható.

A római birodalom időszaka testnevelésének és sportjának bemutatásával azonban a sporttörténeti szakirodalom elég takarékosan bánt napjainkig. Hasonlóan hiányzik ebben a témában egy mindenre kiterjedő forráskritikailag is megalapozott szintézis is. Az okok kézzelfoghatóak: a görög gimnasztika és agonisztika, mindenekelőtt az olimpiai játékok fénye, ragyogása szinte mágnesként vonzotta a sporttörténeti kutatásokat. Kevésbé vonta magára a kutatók figyelmét a római testkultúra, különösen azok a sokszínű versenyküzdelmek, játékok (ludus),¹ amelyeket a hanyatló görög agonisztika utánzásának is tartva, nem éppen pozitív megvilágításba helyeztek. J. Krausenak ez az értelmezése azután vörös fonalként húzódott végig a későbbi feldolgozásokon is. A szétszórtan lévő és egymásnak gyakran ellentmondó római és görög források, amelyeket sokszor az ókori szerzők is szándékaiknak és érdekeiknek megfelelően, elfogultán, esetleg torzítva mutatnak be, valóban kétséges összegezésekre, következtetésekre levonására készíthetnek – mutat rá könyve bevezetőjében a szerző.²

G. Lukas könyve a kronológikus felépítés elvét követi, kezdve az etruszkoktól,

a királyság időszakán, a köztársasági periódus különböző szakaszain át, a császárkor időszakainak tárgyalásáig. Csupán a harmadik fejezetben tér el ettől annyiban, hogy ebben az egyes sportágak jellegzetességeit, technikai, taktikai, néhány esetben edzés-módszertani jellemzőit mutatja be a szerző. A késő – köztársaságkorban rajzolód-tak ki ugyanis az egyes testgyakorlati ágak teljes egészükben, s ezeken a későbbi császárkor alig néhány kisebb módosítással változtatott.

A római testkultúra számos ellentmondásos jellegzetességére mutattak rá nap-jainkig a sporttörténészek.³ Hiszen annak ellenére, hogy a római birodalomban nem alakult ki az iskolai testnevelés intézményes formája – a római iskola maga sem volt szilárd szervezet –, olyan nagyszabású versenyjátékok jöttek létre, melyeknek első-sorban népszórazokoztató jellege közismert. A testgyakorlatokat a célszerűség és a hasznosság mércéjével mérték, s mivel a római birodalom időszakát a szakadatlan háborúskodások és hódítások jellemezték, a testgyakorlatok alapvető funkciója a katonai képzés, a hosszú katonaeletre való felkészítés volt.⁴

Testkultúra az etruszkoknál

Az ókori Róma testkultúrája előzményeinek számbavételekor, bevezetőként egyértelműen az etruszkok testkultúrájának bemutatása kínálkozik.

Az ősközösségi társadalom bomlása, a katonai demokrácia időszakára esik a kultikus versenyjátékok keletkezése. Keveredtek benne a görög hatások (a dél-itáliai görög városállamok közvetítésével), az etruszk és az egyes latin törzsek jellegzetességei. A korai városok szövetségét szimbolizálták a közös szentélyek körül egy-egy isten tiszteletére rendezett kultikus szertartások, játékok, amelyek kezdetben harcgyakorló jellegűek voltak. Az ifjak futásban, vívásban, birkózásban mérték össze erejüket. Később az ünnepek számát fokozatosan emelték, pl. egy-egy nagy katonai győzelem tiszteletére is rendeztek játékokat.

Az etruszkoknak tulajdonítják a kutatók a gladiátor játékok bevezetését is, amire azonban nincsenek hiteles bizonyítékok.⁵ (G. Lukas az etruszk eredet mellett foglal állást.)

Az etruszk testkultúrárt tehát, amelyre a legjelentősebb bizonyítékaink a régészek által feltárt sírkamrák freskói és az egyes tárgyi emlékek (feketealakos vázák), az ökölvívás, a birkózás, a küzdősportok népszerűsége jellemezte, de ismerték görög hatásra az atlétika egyes ágait is (távolugrás, gerelyvetés, diszkoszdobás).

A köztársaság korának testkultúrája

A királyság időszakát felváltó köztársasági szakasz társadalmi változásai tükröződtek a versenyjátékokban is. A belpolitikai küzdelmeket, a plebejusok polgárjogi harcának győzelme eredményeképpen, a hódítások időszaka követte.

Az első nagyszabású játékot egy háborús ütközetet – i.e. 493-ban a Regillustavi csatát – követően rendezték, de cél volt ezúttal az istenek jóindulatának elnyerése is. Ennek megszervezése és az érte való felelősség már nem a consul, hanem az aedilis feladata lett.⁶

Az i.e. 2. században, a Földközi tenger medencéjének meghódítása után, Róma a legfejlettebb és legnagyobb rabszolgatartó birodalommá vált. A társadalmi átréteg-

ződést tükrözi a testkultúra szerepének megváltozása is. A római patricius polgár számára fokozatosan elvesztette jelentőségét a testgyakorlatok munkára, harcra történő felkészítő jellege. Az általuk végzett testmozgás kizárólag egészségügyi és szó-rakoztató jellegűvé vált. Ennek helyei az i.e. 1. századtól egyre népszerűbbé váló közfürdők, később a hatalmas területen elterülő nyitott thermae-k voltak. A fürdők kedvelt találkozó pontjai voltak az ókori Rómának, s mivel kis belépti díjért bárki használhatta őket, (nők is, bár kétszeres összegért) a legszegényebb polgár is pár órára egyenrangúnak érezhette magát a vagyonosabb rétegekkel. Fokozottan előtérbe kerültek viszont a katonai táborok kifejezetten a harci felkészítést szolgáló, kemény, nagy erőfeszítést igénylő fegyveres testgyakorlatai.

Sajátos politikai szerepe lett a késő-köztársaság korában a népszórakoztató játékoknak. Róma felduzzadt számú szabad lakossága elvárta, valósággal követelte a birodalom vezető tisztségviselőitől az ilyen jellegű események rendezését, s annak pazar kivitelezését. A rendezők pedig ilyenformán kívánták népszerűségüket, s ezáltal politikai súlyukat, befolyásukat növelni. A legnépszerűbbek a gladiátor viadatok és a cirkuszi kocsiversenyek voltak. Az első gladiátor viadalt (mint arra korábban utalás történt, hogy etruszk eredetét egyes kutatók napjainkban megkérdőjelezzik, de abban egyetértenek, hogy a halottkultusz elemeként a temetési szertartás részei lehettek) i.e. 264-ben Brutus Pera fiai, Marcus és Decius rendezték a Forum Boariumon (marhavásár tér), ahol három pár küzdött egymással.⁷ Ezután vált általánossá, hogy az elhunytak emlékére – a módosabbak végrendeletükben külön összeget hagytak erre a célra – gladiátor viadalt rendezzenek. Az első politikai színezetű gladiátor viadalt, amely már teljesen elszakadt a temetési szertartástól, Gaius Gracchus rendeztette i.e. 122-ben a Forum Romanumon.⁸ A gladiátor játékokat általában magánszemélyek rendezték, néha egy-egy politikust, hadvezért, vagy gazdagabb polgárt egész gladiátor „testőrség” vett körül, így az i.e. 1. században felmerült, hogy a szenátus maximálja az egy személy által tartható gladiátorok számát.

A gladiátorok a hadifoglyokból és az elítéltekből kerültek ki nagyrészt, de a gladiátor dicsfény, ami a nyers fizikai erő hangsúlyozását dicsőítette, megtévesztett néhány feltörekedni vágyó, elsősorban a nincstelen rétegből származó fiatal, akik önként léptek gladiátor iskolákba. Az iskola, amelynek élén a „lanista” állt, nagyon szigorú és kötött életrendet követelt a gladiátoroktól, akik közül a legtöbbször nem volt más választása.⁹ Ismert a gladiátor viadatok brutalitása, durvasága, amelyekben sokszor még az egyenlő feltételek biztosítása sem ismert. Általában megállapítható, hogy a köztársaság korabeli gladiátor játékok kegyetlenebbek voltak a császárkoriaknál.¹⁰

Különleges népszórakoztató játékok voltak a „venatiók” – az állatviadatok, az első i.e. 186-ban volt Rómában¹¹ – és a „naumachia”-k, a hatalmas medencékben rendezett mesterséges tengeri ütközetek, amelyek majd a császárkorban (Augustus, Claudius idején) nyújtanak különleges szórakozást a római tömegeknek.

Testkultúra a császárság korában

A császárkor első évszázadában bontakoztak ki a nagyszabású népszórakoztató játékok a legteljesebb fényükben és pompájukban. Szerepük azonban elsősor-

ban és leginkább a császárok dicsőítésére és istenítésére szorítkozott. Sajátos jellegzetessége a császárkori testkultúrának, hogy a hódítások fokozatos csökkenésével csökkent a hadifoglyok száma, s így a gladiátorok értéke (anyagi és eszmei is) növekedett. Ezzel magyarázható az a korábban említett kijelentés, hogy a köztársaságkor végi gladiátor viadalkok kegyetlenebbek voltak, emberéletben több áldozatot követeltek a császárkoriaknál. Népszerűségük is átmenetileg visszaesett. Sőt, a principatus időszakában Augustus kísérletet tett görög jellegű atlétikai versenyek meghonosítására is. A későbbi császárok közül nem egy lépett maga is a küzdőtérre, hogy aztán természetesen mindig győztesként ünnepeltesse magát (Nero, Caracalla, Commodus).

A császárkor utolsó, már hanyatló időszakában ismét előtérbe kerültek a véres gladiátor és állatviadalkok. (pl. a keresztényüldözések időszakában.) Kialakultak a cirkuszi pártok (vörös, kék, zöld, fehér factio), és így a versenyjátékok is a társadalmi és a politikai harc eszközüvé váltak.¹²

Görög versenyek a római birodalomban

A görög testkulturális hagyományokat többször próbálták a római politikusok meghonosítani és népszerűvé tenni a római birodalomban, bár kevés sikerrel. Ebben a törekvésben sajátosan keveredtek a görög tradíciók, a keleti hellenisztikus elemek a meghódított népek kulturális és rituális jellegzetességeivel.¹³

Elsőként i.e. 81-ben Sulla Mithridatesz fölött aratott győzelme tiszteletére rendezett Rómában atlétikai versenyt, amelyre annyi görög atlétát vitetett Rómába, hogy a 175. olympiai játékok versenyeit a fiatal fiúk stadionfutása kivételével, nem lehetett megtartani.¹⁴

Augustus hasonló kísérletet tett, i.e. 31-ben, s Antonius Cleopatra felett Actiumnál aratott győzelme emlékére rendelte el az ún. „Actialiak” négyévenkénti megrendezését, amelyek szintén a görög versenyjátékok rendszerét vették át. Hasonlóan Augustus alapította i.e. 2-től a nápolyi játékokat, az ún. „Augustaliak”¹⁵-öt is. Népszerűek voltak a görög versenyek (a pentatlon egyes számai, az ökölvívás és főként a nagyszabású kocsiversenyek) Nero uralkodása alatt is.

A leghosszabb ideig – a nyugat-római birodalom bukásáig – fennmaradó periodikus versenyrendezvényeket „Capitoliumi” játékok néven, i.sz. 86-ban Domitianus alapította Rómában. Versenyszámaina a római pentatlon képezte (futás, ökölvívás, birkózás, fegyvertánc karddal, diszkoszdobás).¹⁶

*Az állandó ünnepek versenyjátékai*¹⁷

A római birodalom történeti fejlődése során az ünnepek száma fokozatosan emelkedett. Versenyjátékai is kibővültek a kor ízlésének, társadalmi szükségletének megfelelően. Számuk is, de inkább időtartamuk nőtt meg. Az első a hagyományos kultikus ünnepekhez kapcsolódó, rituális szertartással is járó 1 napos ünnepek voltak a Consus isten tiszteletére rendezett ún. „Consualiak” augusztus végén és december közepén. Consus volt a gabonabetakarítás és elvermelés istene, így ezeket az ünnepeket a munkák elvégzése után közvetlenül tartották. A leghagyományosabb versenyszáma a futás volt. A későbbiekben a nagy katonai győzelmeket és fontos évför-

dulókat többnapos játékokkal ünnepelték meg. Az ünnepek száma a császárkor végén elérte az évi 175 napot.

Április 4–10. között rendezték a „Iudi Megalenses”-t, Kybele istennő tiszteletére. Április 12–18 között a „Iudi Cereales”-t Ceres istennő tiszteletére. Ezt az ünnepet i.e. 494-től a néptribunusi hivatal létrejötte tiszteletére rendezték, amely a plebejusok erejét is hivatott volt demonstrálni.

Április 28. – május 3. között tartották a „Iudi Florales”-t, a tavasz ünnepét.

Július 6–13. között a „Iudi Appollinares”-t, Apolló isten tiszteletére, július végén, 20–30. között pedig Julius Caesar katonai győzelmeinek tiszteletére rendeztek játékokat.

Szeptember hagyományos nagyszabású ünnepe 4–19. között a „Iudi Romani” volt.

Októberre két ünnep esett, a „Iudi Capitolini” és az ún. „Augustalia” ünnepe (3–12. között). Október végén Sulla győzelmét ünnepelték a „Iudi Victoriae Sullanae” megrendezésével (27–30).

November 4–7. között tartották a plebejusok nagy, és ezáltal a birodalom össznépi ünnepét, a „Iudi Plebei”-t. Nagyszabású versenyek, áldozatbemutatók, lakomák jellemezték, rendezője pedig az ún. „plebeius aedilis” volt.

Az ünnepek sorát dec. 15-én a „consualia” és a 17-én kezdődő ötnapos ún. „Saturnalia” zárta, mely az ajándékozás, szórakozás, a vendégeskedés ünnepe volt.

Sajátos misztikus és mágiikus jellege volt a korai „Iudi Taurii”-nak. A „rossz” (pl. a járványok) elűzését szolgálta és mindig éjszaka tartották. Valószínű, a kezdeti szakaszban az éjszakai harc gyakorlása is cél lehetett.

Testgyakorlati helyek az ókori Rómában

A nem versenyszerű, inkább egészségügyi célokat szolgáló testgyakorlati ágak gyakorlására (pl. a labdázásra) az ún. sphaeristeriumok szolgáltak. Hasonló célokból nyitott játékterek vették körül a nagy kiterjedésű thermaek-et is. Kedvelt szórakozóhely volt, ahol aktív pihenésre és szórakozásra nyílt lehetőség, a Mars-mező (ez a Campus Martius).

„Itt a nap minden szakában nagy tömeg tolongott. Volt aki lovagolt, mások kocsihajtó tehetségüket próbálgatták, labdáztak, birkóztak. Néhányan pedig a Tiberisben úsztak és eveztek. A nézők tömege minden ügyességet és erőt tapssal fogadott.”¹⁸

A források szerint, az első amphiteatrumot Gaius Scribonius Curio építtette fel fából i.e. 53-ban. Ennek mozgatható elemeit összeillesztve, körszínház forma jött létre, amelyben színházi előadásokat is tartottak. Az első kő amphiteatrum Statilius Taurus nevéhez fűződik i.e. 29-ben.¹⁹ Julius Caesar is építtetett i.e. 46-ban egy már állatviadalok tartására is alkalmas épületet. A legnagyobb, ma is lenyűgöző méretű amphiteatrum a Vespasianus uralkodása alatt elkezdett, és a fia, Titus alatt befejezett Amphiteatrum Flavianum, vagy Colosseum. A kissé ellipszis alakú, négy emelet magas (50 m), 188 m hosszú és 156 m széles, két részből álló épület (caves = nézőtér, aréna = küzdőtér) i.sz. 80-ban készült el. Állatviadalok, gladiátorjátékok megrendezésére volt alkalmas.

A másik hagyományos testgyakorlati ágak üzésére is alkalmas építmény a

„circus” volt. A „circus” eredetileg lapos, nyílt tér volt, melyet emelvény vett körül a nézőközönség számára. A legjelentősebb és legősibb a Palatinus és az Aventinus közötti völgyben elterülő „Circus Maximus”, valamint az i.e. 220-ban a Mars-mezőn a Gaius Flaminius által építtetett „Circus Flaminius” volt. A kirkuszi kocsi- és lovasversenyek meghatározott szabályok szerint és rendben folytak.

Görög jellegű atlétikai versenyt szintén a Mars-mezőn épített „Stadium”-ban tartottak.

A hatalmas hajócsaták (naumachia) rendezésére alkalmas mesterséges medencét (553 hosszú, 350 m széles) Augustus építtette Rómában, a legmonumentálisabb hajócsatát pedig Claudius rendeztette a Rómától keletre eső „lacus Fucinus”-on, ahol Tacitus szerint a 100 gályán lévő 9 ezer evezős közül egy sem maradt életben.²⁰

Összegezésképpen megállapítható, hogy G. Lukas könyvében arra törekedett, hogy a római testkultúra, sport megnyilvánulási formáit gazdasági, osztálytagozódási és társadalomszerkezeti változások összefüggéseiben a történeti valóságnak megfelelően ábrázolja és érthetővé tegye. Bemutatja a római testkultúra fejlődésének főbb változásait, kulturális fejlődésének különféle fázisait, amelyek sokrétűségét leginkább a külső hatások eredményezték. Itt összegeződtek, s a legkomplexebben összefonódva jelentkeztek az akkori világ kulturális, így testkulturális hatásai is.

A szerző törekvése az volt, hogy a fejlődés egyes fokozataira mutasson rá, valamint bebizonyítsa, hogy véleménye szerint a sporttevékenység az emberi (társadalmi) viszonyok egyik „ősjelensége”. Szükséges volt bizonyos részletek kiemelése, melynek bemutatása segítségével talán a római testkultúra is – természetesen testnevelési és versenysport vonatkozásban hatásában elmaradva a görög gimnasztika és agonisztika eredményeitől – elfoglalhatja helyét a sporttörténeti szakirodalomban.

Jegyzetek

1. A ludus szó kettős jelentése: elemi iskola, játék, gyakorlásra szánt hely. I. Pecz Vilmos: Ókorlexikon.
2. Gerhard Lukas: Sport im alten Rom. Berlin, 1982. Sportverlag
3. Kun László: Egyetemes testnevelés- és sporttörténet, Bp. 1978. Sport
4. Tellér Tivadar: A római versenyjátékok története. Bp. 1961. Kézirat
5. Jean- Paul Thuillier: Les sports dans la civilisation etrusque. Stadion, 1981. 7. évf. 2. sz. TF fordítás 10.
6. Tellér, T., i. m. 46.
7. Kl. C. Wildt: Daten zur Sportgeschichte, Teil 1. Die alte Welt und Europa bis 1750. Schorndorf 1970. 38.
8. Kun László, i. m. 84.
9. A „lanista” = vívómester tartotta fenn a gladiátoriskolát, a kiképzett gladiátorokat eladta, bérbe adta. A gladiátorságra való ítélet 3 formája létezett: damnatio ad gladium (gladiátor kardjára), damnatio ad bestias (vadállatok elé vetés), damnatio ad ludum (gladiátoriskolára való ítélet), I. Bohn Ferenc: Testneveléstörténet. Bp. 1941. 90.
10. Kun László, i. m. 84.

11. Tellér Tivadar, i. m. 85.
12. Gerhard Lukas, i. m. 151.
13. Uo. 156.
14. Kl. C. Wildt, i. m. 38.
15. Horst Ueberhorst: Geschichte der Leibesübungen, Band 2, Verlag Bartels und Wenitz KG, Berlin–München–Frankfurt a.M. 1978. 225.
16. Kun László, i. m. 86.
17. Ürögdi György, A régi Róma. Bp. 1961. Gondolat 219.
18. Kun László, i. m. 84.
19. Ürögdi György, i. m. 213.
20. Gerhard Lukas, i. m. 143.